

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ

На правах рукопису /

МЕЛЬЦЕР Людмила Германівна

**ВЗАЄМВІДНОСИНИ СОЦІАЛЬНИХ СУБ'ЄКТІВ
ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
(на прикладі Донецького регіону)**

Спеціальність 22.00.04 -
економічна соціологія

Автораферат
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата соціологічних наук

Київ - 1996

Дисертація в рукописом.

Робота виконана в Інституті соціології НАН України.

Науковий керівник - доктор філософських наук
СУІМЕНКО Євген Іванович.

Офіційні опоненти: 1. Доктор соціологічних наук
НЕЛЬГА Олександр Вячеславович.
2. Кандидат філософських наук
ТИХОНОВ Олександр Михайлович.

Провідна організація - Київський державний економічний
університет.

Захист відбудеться "24" травня 1996 р. на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д 01.08.01 по захисту дисертацій
на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук при
Інституті соціології НАН України за адресою: 252021, м.Ки-
їв-21, вул. Шовковична, 12.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту
соціології НАН України.

Автореферат розіслано "24" квітня 1996 р.

ЛІБ ім. В. Стефаника
Інституту Соціології
НАН України

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради Д 01.08.01
кандидат філософських наук

О.І.Вишняк

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00754427 (Т)

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність теми дослідження. Економічні реформи в Україні можуть бути здійснені лише за умови конкурентоспроможності її продукції на світовому ринку, використання та примноження власного інтелектуального потенціалу. Слід виробити таку стратегію розвитку, яка б змушувала розраховувати на власні сили, шукати свій шлях, відмінний від сценаріїв "наадогавлячої модернізації".

Одним з показників втілення в життя нової стратегії є створення в суспільстві клімату, сприятливого для інновацій, особливо для тих, які спрямовані на перевирщення світового рівня техніки. Відомо, що здатність продуктивного використання винаходу чи відкриття характеризує певний тип культури. Науковий сектор повинен стати локомотивом розвитку суспільства.

Наше сьогодення характеризується різким падінням інноваційної активності у науково-технічній сфері. Проте і в більш сприятливі часи за кількістю поданих та введених технічних пропозицій СРСР був позаду розвинених країн (Японія, США) на два-три порядки. Тепер становище ще погіршало. Наврілі проблеми не можна вирішити старими засобами. Треба сформувати нову національну інноваційну систему, що дасть змогу максимально реалізувати творчий потенціал народу з урахуванням можливих економічних та соціокультурних детермінант сучасного етапу розвитку України. Це тим більш важливо здійснити у теперішній час, оскільки орієнтація на ринкові відносини підіймає престиж та підсилює значення інтелектуальної власності, а це у свою чергу вимагає модернізації системи раціоналізації та винахідництва.

Підвищується об'єктивна роль спонтанної, самоорганізуючої компоненти соціального механізму інноваційних процесів. Агентами розвитку стають нові соціальні суб'єкти, для яких більш властива не адаптація до існуючих соціальних структур, а формування нових, що ефективніше задовольняють потреби суспільного виробництва. Хоч держава і досі грає провідну роль в інноваційному процесі, проте вплив її із сфери прямих засобів переміщується у сферу непрямих, некапіталомістких.

Конструювання нового соціального механізму інноваційних процесів повинно спиратися на знання змісту та закономірностей взаємовідносин соціальних суб'єктів цих процесів. Аде від їх заінтересованості, адекватності дій залежить і якість технічних пропозицій, що впроваджуються, а також успішність використання їх у практиці.

Потрібна система зворотного зв'язку між засобами державного регулювання та станом інноваційної сфери. Причому управлінський вплив на проці нововведень повинен носити попереджувальний характер. Без цього остаточно "зруйнується" інтелектуальний потенціал суспільства, потреби західного споживача стануть пріоритетними, формуватиметься тіньові ринок інновацій. Все це зумовлює актуальність виконаного дослідження.

Рівень наукової розробки проблеми. Взаємовідносини суб'єктів інноваційної діяльності можуть бути розглянуті у руслі теорії інноваційного процесу, піонером розробки якої вважається Й.Шумпетер і подальший розвиток якої опостерігається у вітчизняній науці, зокрема в працях А.Г.Арсеєвика, С.В.Глаз'єва, Л.Я.Косалса, Н.І.Лапіна та ін. Від певної уваги до проблем взаємодії суб'єктів інновацій приїлялася такими вченими, як А.І.Пігожин, В.С.Сазонов,

А.А.Федяков. Проте в дослідженнях їх ці проблеми вирішувалися у контексті планової економіки, державної власності.

Для розуміння функціональної ролі різних груп суб'єктів нововведень особливий інтерес викликають роботи, в яких досліджуються характер та зміст їхньої праці. Особливостями наукової, інженерної, управлінської, пілприємницької преці присвячені роботи О.І.Агеева, П.Г.Велкіна, В.Г.Горохова, К.К.Грищенка, О.А.Донченко, О.Г.Злобіної, О.В.Криштановської, І.П.Марченка, В.Є.Пилипенка, В.А.Піддубного, Є.І.Суїменка, В.О.Тихоновича, В.О.Ядова. За умов економіки, що реформується, великого значення набувають теорії стратифікації (Т.І.Заславська, Р.В.Рилькіна), оскільки зможність партнерів до різноманітних соціальних верств визначає їхні позиції рівності-нерівності. З розвитком ринкових відносин зростає інтерес до досліджень, присвячених досвіду використання у практиці зарубіжних фірм локальних регуляторів інноваційного процесу на рівні промислових компаній (М.А.Деваяна, П.Друкер, В.Клотз, Н.Тичі, Ю.О.Уманов). Дослідження на ґрунті вітчизняних підприємств проведено Л.Я.Косалом. Вирішення визначених завдань дисертації пов'язане також з розробкою теоретичних проблем соціальних відносин у суб'єктному аспекті (А.Г.Арсєєнко, В.Ю.Барков, М.М.Мокляк, Я.Щепанський та ін.), мотивації діяльності (О.І.Витняк, А.О.Ручка, М.О.Сакда, Х.Хейкаузен, В.О.Ядов), міжгрупової взаємодії (В.С.Агєєв).

Однак зазначені дослідження не торкаються стосунків таких найважливіших груп учасників інноваційної діяльності, як автори та впроваджувачі, зіставлення їхніх інтересів, позицій, мотивації.

Водночас існуюча теоретична і практична база досліджень з різноманітних аспектів поставленого завдання

дає змогу здійснити такий аналіз з урахуванням змін, що ота-
лися у відносинах власності, трудових стосунках, самих суб'-
єктах інновацій.

Об'єкт дослідження: винахідники, керівники та фахівці
промислових підприємств Донецька.

Предмет дослідження: взаємовідносини суб'єктів інно-
ваційної діяльності (авторів, з одного боку, та керівників,
фахівців промислових підприємств, з іншого) та чинники
різноманітного рівня, що зумовляють їх (суспільство, підпри-
ємство, особистість).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є визна-
чення напрямів оптимізації взаємовідносин суб'єктів інно-
ваційної діяльності на ґрунті дослідження чинників та умов,
що детермінують їх. Для конкретизації цієї мети були постав-
лені такі завдання:

1. З'ясувати новий зміст та механізм взаємовідносин
соціальних суб'єктів інноваційної діяльності за умов пе-
реходу до ринкової економіки.

2. Типологізувати взаємовідносини суб'єктів інно-
ваційної діяльності за їхнім соціальним характером та рівнем
продуктивності.

3. Проаналізувати та прорангувати чинники, які сприяють
або перешкоджають узгодженій і продуктивній діяльності ав-
торів та впроваджувачів.

4. Типологізувати соціальні суб'єкти інноваційної
діяльності за різноманітними ознаками та підставами.

5. Визначити діагноз стану взаємовідносин соціальних
суб'єктів інноваційної діяльності у різноманітних типах ор-
ганізацій (підприємств, установ).

6. Виявити основні напрями оптимізації взаємовідносин
соціальних суб'єктів інноваційної діяльності.

7. Дослідити роль держави (органів державного управління, законодавчих та владних структур) у створенні умов для оптимальних взаємовідносин суб'єктів інноваційної діяльності.

Теоретико-методологічною базою дисертаційного дослідження є концептуальні положення економічної соціології щодо економічної поведінки суб'єктів ринкових відносин, соціології праці - з питань виконавчої і творчої діяльності, соціальної психології, стратифікаційні концепції, теорії інноваційного процесу, що дають змогу проаналізувати взаємодію суб'єктів інновацій, соціально-психологічних особливостей їхньої праці та відносин.

Завдання дослідження вирішувалося також з урахуванням державних нормативних актів, що регулюють інноваційну діяльність.

Емпіричну базу дисертації становлять матеріали соціологічного дослідження - опитування експертів шляхом інтерв'ю, проведеного у 1994-1995 рр. на 17 підприємствах Донецька, у 14 малих фірмах, 7 галузевих інститутах, 2 вищих навчальних закладах. За спеціальною програмою було опитано 56 винахідників, 51 керівник та фахівець - за програмою для впроваджувачів. Крім цього були використані результати анкетування 57 студентів-підприємців, що навчалися у Донецьку у 1994 р., та досліджень, проведених за участю автора на промислових підприємствах Донецької області у 1991-1993 рр., в яких порушувалися питання використання інноваційного потенціалу працівників підприємств.

До основних процедур збору та аналізу даних включено: напівформалізоване інтерв'ю з авторами та впроваджувачами, контент-аналіз вільних висловлювань опитаних, психологічне

тестування, методика семантичного диференціалу. Використано також пакет програм для комп'ютерної обробки соціологічної інформації ("ОСА"). Крім даних емпіричних досліджень до дисертації увійшли матеріали регіональної статистичної звітності.

Наукова новизна дослідження. Висновки з проведених досліджень, що виносяться пошукувачем на захист та містять у собі елементи наукової новизни, є такими:

- основним інструментальним змістом взаємовідносин суб'єктів інноваційної діяльності за умов здійснення економічних реформ є невизначеність "правил гри" - явно недостатня чи застаріла правова регуляція та регламентація цих взаємовідносин, відсутність ринку винахідництва, його конкурсно-конкурентних механізмів; постійний перерозподіл статусів, прав і функцій між автором та впровадзувачем;

- домінуючий соціальний контекст взаємовідносин між виконавцем та замовником, автором та впровадзувачем - стійкі взаємини перманентної напруженості та конфліктності, що зумовлені все ще досі існуючим диктатом замовника і нелегітимним характером угод, практикою псевдоопіваторства, недостатньою захищеністю прав автора, а також хронічним обмеженням його матеріальних інтересів;

- на тлі реального диктаторства впровадзувача, який лише формально імітує партнерські стосунки з автором, у приватизованому секторі економіки (по групі акціонерних та приватних підприємств) спостерігається тенденція до ринкових, еквівалентних відносин між замовником та виконавцем; ця тенденція супроводжується помітним згортанням традиційного фінансового партнерства в інноваційному процесі;

- на протидію багатьом іншим процесам, що трансформують економіку України, інноваційний процес пов'язаний насамперед з відносинами інтелектуальної власності, які підвищують у його розвитку та розгортанні роль суб'єктивних ("людських") факторів; дія останніх рівнонаправлена й суперечлива: інноваційній активності авторів та їхнім установкам на ринкові партнерські зв'язки протистоять недосконалість правових механізмів, кастові інтереси чиновників і замовників, а також побоювання ризику, свідома правова некомпетентність, дефіцит упевненості у собі самих авторів, їхньої самостійності, слідування їх виконавським моделям поведінки;

- інноваційна поведінка суб'єктів господарської діяльності, окрім значного впливу на неї відносин інтелектуальної власності, залежить значною мірою від форми власності та організаційної структури підприємства: якщо суб'єкти діяльності державних підприємств в основному орієнтуються на дрібні, часткові технічні вдосконалення та роблять ставку на власний винахідницький потенціал, то на акціонерних та приватних підприємствах, потенціал впровадження цих більш високий, перевага надається імітаційним нововведенням, винахідництву "зі сторони" як більш продуктивному;

- інтегральними чинниками, спроможними перетворити формальне співробітництво на реальне партнерство, є, з одного боку, державні правові (правотворчі) механізми регуляції взаємовідносин партнерів, та з іншого - ринкові механізми на рівні внутрішньогосподарських зв'язків; дія останніх механізмів поки що відіграє дещобільше деструктивну роль у практиці інститутів співробітництва авторів і впроваджувачів, що склалося, орієнтуючи перших на вільну продаж ліцензій "на сторону", а других - на пошук вже відомих та

опрацьованих винаходів, але у перспективі цей "розрив відносин" долається сходженням інноваційної діяльності на рівень інституціоналізованого партнерства згідно з процесом стабілізації приватизованих та приватних підприємств.

Крім зазначених основних елементів новизни до неї можна віднести і ті положення дисертації, в яких йдеться про міцне ядро самореалізаційних мотивів винахідницької діяльності, незважаючи на інтенсивний процес її прагматизації, про зберігання високого престижу цієї діяльності на тлі її занепаду і згортання, про феномен "відстроченого винахідництва" за умов економічного спаду та розвалу (що свідчить про високий творчий потенціал вітчизняних авторів), а також про тривожну тенденцію старіння суб'єктів винахідницької діяльності (якщо така тенденція триватиме і далі, через 10-15 років українське суспільство опиниться перед повним крахом соціального інтелекту).

Теоретичне і практичне значення роботи. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження можуть бути застосовані при здійсненні державної програми розвитку та використання інтелектуального потенціалу України, а також при опрацьованні та реалізації аналогічних регіональних програм. Рекомендації за матеріалами дослідження можуть бути корисні для керівників промислових підприємств для підвищення ефективності інноваційної діяльності у плані уракування та використання інтелектуальних ресурсів.

Апробація роботи. Основні наукові та практичні результати дослідження доповідалися на регіональній науково-практичній конференції "Донбас: прошле, настоящее и будущее. Рациональнее использование географического положения и собственных ресурсов - путь возрождения региона (Донецк

1995 р.), § опубліковані у матеріалах конференцій "Потенціал управлінських систем: питання формування та розвитку" (Київ, 1993 р.), "Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону" (Луцьк, 1993 р.), "Донбас: прошлое, настоящее и будущее. Формирование и развитие трудовых традиций" (Краматорськ, 1993 р.), "Актуальные вопросы гигиены труда, профпатологии и медицинского обеспечения трудящихся промышленных предприятий на современном этапе развития хозяйственного комплекса Донбасса" (Донецьк, 1995 р.). Результати дослідження та рекомендації були використані при доробці проекту Міхгалуєвої комплексної програми "Розвиток та використання інтелектуального потенціалу України у 1995-2005 рр."

За результатами проведеного дослідження видруковано 10 робіт (9 з яких у співавторстві), загальним обсягом 2,2 д.а., з яких особисто авторві належить 1,1 д.а.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається із передмови, трьох розділів, що містять сім параграфів, заключення, додатку та списку використаної літератури. Загальний обсяг роботи - 143 сторінки машинописного тексту.

II ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ.

У Передмові обґрунтовується актуальність теми, мета основні завдання дослідження, аналізується міра розробки проблеми взаємовідносин соціальних суб'єктів інноваційної діяльності у науковій літературі, визначається наукова новизна, теоретичне і практичне значення дослідження.

У першому розділі - "Взаємовідносини соціальних суб'єктів інноваційної діяльності як предмет теоретичного аналізу" - розглядаються різноманітні підходи до визначення

поняття "інноваційний процес" "інноваційна діяльність", "інновація", "соціальні відносини".

Й. Шумпетер розглядав такі етапи інноваційного процесу, як винахід - інновація - поширення (дифузія). Власне інновація є етапом втілення ідеального об'єкта у матеріальний продукт. Досягнутий у суспільстві рівень поділу праці дає змогу сьогодні поставити дослідження на початок ланцюжка складових елементів (етапів) інноваційного процесу, а це свідчить про підвищення ролі науки у сучасному світі.

У роботі дається визначення інноваційного процесу на глобальному рівні (розвиток та оновлення суспільства на основі якісного перетворення продуктивних сил, пов'язаного з досягненнями природничих і технічних наук). Інноваційна діяльність розглядається на рівні окремого підприємства як діяльність, що включає пошук, розробку та матеріалізацію нових технічних рішень, розповсюдження та використання їх кінцевими споживачами у вигляді конкретних продуктів та конкретних умов виробництва, одержання охоронних документів. Кожен з елементів (етапів) інноваційної діяльності вимагає від учасників нововведень спеціальних знань, досвіду, з чого випливає об'єктивна необхідність поділу і кооперації праці. На сьогоднішній день інноваційна діяльність представлена науковою, інженерною (у тому числі винахідницькою та впроваджувальною), технічною та керівницькою діяльністю. Винахідницька діяльність є прикордонною галуззю між науковою та інженерною діяльністю. Природним продовженням винахідницької діяльності є впроваджувальна діяльність, що у тріаді Й. Шумпетера набирає вигляду власне нововведення та поширення (дифузії). Впроваджувальна діяльність є при цьому перехідною ланкою між теоретичною (науковою) і виробничою діяльністю.

Взаємовідносини суб'єктів нововведень детерміновані глобальними і локальними регуляторами інноваційного процесу. Крім того, важливу роль у їхній взаємодії відіграють і соціальні характеристики самих учасників нововведень. До них належать соціально-демографічні (стать, вік, освіта, стаж роботи), статусні характеристики (посада тощо), мотивації (потреби поваги, самоактуалізації), ціннісні орієнтації та ін. Вплив регуляторів усіх рівнів формує інноваційну поведінку суб'єктів.

У дисертації приділяється увага тому, що взаємовідносини суб'єктів нововведень мають множинну аспекти - правовий, економічний, функціональний, соціально-психологічний (міжособистий). Представлені в науковій літературі різноманітні типології суб'єктів інновацій підтверджують багатогранність та багаторівневість зв'язків між учасниками нововведень. До вже відомих підстав для типологізації суб'єктів інновацій (за функціональними ролями, належністю до сектору науки, економічним та юридичним статусом, відношенням до основної спеціальності, періодом підключення до участі інноваційної діяльності та ін.) автор додає такі: за рівнем правової захищеності авторів (що мають охоронні документи - не мають їх), за функціональними ролями суб'єктів згідно з особливостями інвестування нововведень (інвестор, суб'єкт, що отримує, та ін.).

Далі у главі дисертант робить спробу ідентифікувати взаємовідносини соціальних суб'єктів нововведень. За необхідності враховується рівень їхньої взаємодії - суспільство, підприємство, mala група. Відповідно до кожного рівня будується нормативна модель цих взаємовідносин. Основне для порівняння нормативної моделі з реальним станом можуть слугувати показники двох типів - дані офіційної статистики

(кількість авторів пропозицій, економічний ефект та ін.), а також індикатори задоволеності взаємовідносинами, показники с ану відносин (рівень напруженості та ін.). Крім того, особливий інтерес викликає характер соціальних зв'язків. Він детермінований переважним засобом регуляції відносин (правовий чи нелегітимний), оцінкою еквівалентності взаємодії (співвідношення соціальних витрат і результатів). Участь в інноваційній діяльності пов'язана із збереженням чи зміною соціального статусу суб'єктів і зрештою з динамікою соціальної структури суспільства.

У другому розділі - "Автори та впроваджувачі в інноваційній діяльності" - наведено розгорнуті характеристики учасників нових введень. Опитані - здебільше люди зрілого віку, з вищою освітою та досить високим посадовим статусом. Соціально-психологічні характеристики авторів такі. У структурі мотивів заняття винахідництвом (прагматичний, самореалізаційний, професійного зростання, конкурентний, соціоцентричний) домінують два перші. Серед складових прагматичного мотиву найвагомим був нахил до виконання своїх службових обов'язків виробничої необхідності. Самореалізаційна мотивація винахідників фактично підпорядкована прагматичній, оскільки самореалізація у даному разі припускає здійснення автором своїх прагматичних планів - досягнення матеріального успіху, підвищення економічного статусу. Творчість як насолода трансформується у самовдоволеність на ґрунті усвідомлення прагматичної результативності своєї діяльності. Досить високий рівень самооцінки свого професійно-посадового, соціального статусу (64% "титаних") - показник стабільності мотиваційного ядра структури мотивів винахідницької діяльності. Мотивація більшості впроваджувачів

(86%) має прагматичний характер. У окладі цієї групи мотивів превалюють обов'язок і відповідальність.

За критеріями адекватності опитаних самостійно й активно будувати ділові взаємини з партнерами, виконувати функції організатора впровадження (готовність до ризику, рівень нервово-психічної дезадаптації, рівень суб'єктивного контролю, психічна ригідність) було здійснено спробу типологізувати авторів винаходів на підставі "підприємець - виконавець". До групи "підприємців" увійшло 23% опитаних, до "виконавців" було віднесено 11% винахідників, інші (66%) утворили проміжну групу. Серед впроваджувачів більшість респондентів (84%) належить до проміжного типу, 14% - до "підприємців" та 2% - до "виконавців".

Як свідчить аналіз, винахідники та впроваджувачі близькі між собою за діловими та особистими якостями (переважають респонденти із середнім рівнем готовності до ризику, адаптовані). Схожість за якостями, з одного боку, може сприяти взаємному порозумінню партнерів, а з іншого, - навпаки, перешкоджати йому, коли подібність спостерігається у наявності негативних якостей в обох партнерів. Так, слабка підприємливість винахідників поєднується з недостатньою наявністю цієї властивості у контрагентів-впроваджувачів, що може викликати низьку результативність їхньої взаємодії, відмову від співробітництва. Крім схожості в ділових та особистих якостях учасників нововведень спостерігається і відмінність. Серед впроваджувачів більше тих, хто вважає себе у змозі впливати на свою долю, особливо у сфері досягнень (63% проти 44%), водночас по-уважно емоційно реагують на нове 41% впроваджувачів проти 66% винахідників.

Далі у роботі йдеться про інноваційну поведінку авторів, що визначається мірою залученості їх у винахідницький та впроваджувальний процес. Активність їх є досить високою: 68% авторів були віднесені до групи "активних", решта десь у рівному співвідношенні - до "пасивних" та "поміrkованих". Найбільш діяльними виявилися автори-виробничники, а серед "аутсайдерів" обинилися вчені вузів.

Інноваційну активність впровадзувачів, що полягає в актуальній участі в реалізації нових технічних пропозицій, можна оцінити як середню - 57% опитаних займалися впровадженням на момент дослідження, 31% робили це протягом року, інші - більше року тому. Найбільш активними виявилися працівники акціонерних підприємств, а пасивними - представники державного сектора.

Оцінка прагнення винахідників діяти у межах існуючих правових норм, а також задоволеність цими умовами свідчать про те, що десь для чверті авторів офіційні канали взаємодії неприйнятні. У цій групі переважають вчені НДІ. Їхнім антиподом є представники малих фірм, які більш потребують слідування правовим нормам. Є підстава припускати, що найактивніші в інноваційному плані автори частіше за інших знаходять легітимні форми взаємодії з партнерами по інноваціях.

Схильність впровадзувачів діяти згідно із законними "правилами гри" менш виражена, ніж у авторів. Так, 53% керівників та фахівців скоріше віддадуть перевагу неформальним правилам (серед винахідників таких тільки 25%). Серед тих, хто дотримується закону, більше представників держпідприємств (четверта частина опитаних по цій групі), а серед правових "нігілістів" - працівників малих підприємств (відповідно - 8%).

У роботі доводиться, що найбільш активні винахідники змогли адаптуватися до легітимних форм діяльності, оскільки це зміцнює та підіймає їхній соціальний престиж і статус. Серед впроваджувачів картина інша: найбільш залучені до інноваційного процесу менш поінформовані та задоволені офіційними "правилами гри" (це третина опитаних за всіма типами підприємств). Якщо тих, хто дотримується закону та водночас активний, серед авторів 29%, то серед впроваджувачів - лише 8%. Служно припустити, що стратегія інноваційної поведінки індивіда формується значною мірою під впливом оцінки ним прийнятності чинних правових норм, що забезпечують відповідне співвідношення соціальних витрат і результатів.

Для взаємовідносин соціальних суб'єктів інновацій є характерними напруженість та конфліктність. На думку 34% винахідників, відносини з впроваджувачами мають характер експлуатації. Вона виявляється в хронічному обмеженні матеріальних інтересів винахідників (авторам не сплачують або платять нижче, ніж належало б), у збереженні традиційної практики псевдоспівавторства.

Внаслідок нерегульованості взаємовідносин суб'єктів в нововведень спостерігається постійний перерозподіл між ними статусів, прав та функцій (винахідникові доводиться брати у співавтори виробничників, самому займатися впроваджувальною діяльністю). Якщо підвищення соціального статусу автора не супроводжується зростанням статусу впроваджувачів, то найчастіше діє механізм блокування інтересів автора. На підприємствах не створено дійової системи підтримки нововведень - чверть керівників і фахівців зазначили, що винахідники, раціоналізатори та впроваджувачі нині не стимулюються, інші підкреслили, що винагорода часто не відповідає трудовому

внеску. На деяких підприємствах відсутні місцеві правові акти, що регламентують участь й оплату авторів технічних рішень та впроваджувачів. Внаслідок цього впровадження ставиться в обов'язок винахіднику, раціоналізатору й іншим учасникам нововведень, використовуються здебільшого дрібні удосконалення, що пропонуються своїми ж фахівцями. Така картина найтипівіша для підприємств держсектора, що мають традиційну оргструктуру. Інша ситуація спостерігається у приватизованому секторі, представленому малими підприємствами. Тут чіткіше проявляються ринкові механізми взаємин партнерів на підставі договорів. У разі зіткнення інтересів авторів важливих технічних пропозицій, в основному з НДІ, з інтересами керівників акціонерних підприємств традиційного типу, які опановують ринкові стратегії, виникають конфлікти. Дисертант висловлює думку, що можливості управлінців налагодити взаємовигідне співробітництво з авторами обмежені соціально-психологічними якостями перших та економічними станом виробництва.

У третьому розділі - "Вплив соціально-економічних трансформацій в українському суспільстві на взаємовідносини суб'єктів інноваційної діяльності" - йдеться про основні чинники, що сприяють розвитку і формуванню реальних партнерських відносин між суб'єктами інноваційної діяльності, або гальмують цей процес. На деяких підприємствах Донецька перехід від державної форми власності до акціонерної (колективної) не поліпшив справу. За оцінками авторів і впроваджувачів, найсприятливішими до нововведень виявилися приватні підприємства. Їхні переваги полягають у заінтересованості керівника та колективу в одержанні прибутку, економічній самостійності, оперативності, мобільності. Приблизно

такі ж переваги, на думку респондентів, має діяльність акціонерних підприємств. Для держпідприємств позитивним є наявність стабільності, планування інноваційної діяльності, існування спеціальних підрозділів, що забезпечують інноваційний процес. У сфері стимулювання учасників нововведень спостерігається прихильність керівництва держпідприємств до традиційних форм заохочення (винагорода за рацпропозицію, сплата премій, доплат, надбавок, моральна відзнака, проведення конкурсів, надання путівок та ін.). На противагу їм для підприємств приватизованого сектора є характерним стимулювання ініціативних працівників частиною прибутку.

У дисертаційному дослідженні відображено думку про те, що організаційна структура підприємства свідчить про спроможність обраної керівництвом стратегії розвитку чи життязабезпечення. Політика підприємства щодо інженерно-технічних служб, патентних відділів, бюро з раціоналізації доводить це. Скасування цих підрозділів, скорочення чисельності працівників, що зайняті в них, свідчать про агортання інноваційної діяльності. Однак на підприємствах, що прагнуть завойувати ринок, велика потреба у створенні нових формувань, здатних забезпечити інноваційний процес, - експериментальних груп, груп впровадження, служб маркетингу.

Характер взаємовідносин суб'єктів нововведень значною мірою залежить від впливу на них державної інноваційної політики. Як показали дослідження, цей вплив переважно негативний. Зокрема це виявилось у зменшенні видатків на науку, скороченні чисельності вчених. Не мало помітного позитивного сенсу прийняття цього закону України "Про винаходи та корисні моделі". Дані опитування засвідчили, що діючі в інноваційній сфері закони задовольняють лише п'яту частину ав-

торів та впроваджувачів. Інші респонденти висловилися заперечно або не змогли відповісти. Автори повбавлені правового захисту - це підкреслили у своїх висловлюваннях 43% винахідників (за матеріалами контент-аналізу). Дисертантом зафіксовані також вияви правової некомпетентності суб'єктів нововведень (29-30% авторів та впроваджувачів), у ряді випадків свідомої ("Не знаю, тому що мені цього не варто знати"), що свідчить про низьку соціальну ефективність правових норм. Основна хиба чинного законодавства в тому, що воно орієнтовано на розвинені ринкові відносини і не враховує не тільки особливостей перехідного періоду, а й глибинних соціокультурних детермінант соціальних процесів в Україні.

Дослідження свідчить, що Госпатент України слабо виконує функцію провідника державної інноваційної політики. Терміни видання охоронних документів неприпустимо затягнуті. Респонденти підкреслили, що одержання пріоритетної довідки триває 1-2 роки. Слабка забезпеченість патентного відомства кадрами, спеціальними інформаційними фондами, приміщенням і технікою вносить дисфункції в інноваційний процес та сприяє переорієнтації частини заявників на Роспатент. Майже третина авторів підкреслили, що розміри мита і вартість експертизи перешкоджають винахідництву.

Завдяки відсутності належних умов, зниженню престижу офіційних каналів взаємодії суб'єктів нововведень інноваційна діяльність набуває неправового, нересторованого та неконтрольованого характеру. Так, значна частка винахідників (43%) готує поступитися правами на свою технічну пропозицію в обмін на швидке одержання одноразової винагороди.

Сучасна державна політика у сфері інновацій стримує творчу активність суб'єктів нововведень, деформує їхні вза-

мовідносини шляхом обмеження можливостей користуватися легітимними засобами взаємодії, адійснювати рівноправне партнерство. Наслідками такої політики є руйнування інтелектуального потенціалу суспільства, стагнація виробництва, що у кінцевому підсумку може призвести до перетворення України на інтелектуальну колонію.

У Заключенні фіксується положення про те, що винахідницька діяльність і досі функціонує у позаринковому просторі за допомогою традиційних механізмів, а умови для перетворення інтелектуального продукту на товар відсутні. Це призводить до того, що у взаємовідносинах авторів та впроваджувачів домінують примусові та нелегітимні механізми. Паростки ринкових відносин з'являються переважно по групі приватизованих підприємств. Формуванню повноцінних та повноправних суб'єктів інноваційної діяльності перешкоджають обмежені можливості самоорганізації, захисту власних інтересів, недостатня економічна самостійність.

Зафіксовано вплив економічних (форма власності) і організаційних (оргструктура) чинників на рівень інноваційної активності та характер інноваційної поведінки суб'єктів, стратегію підприємства. Чинні правові норми у сфері інноваційної діяльності розраховані на розвинені ринкові відносини, обтяжені інтересами управлінської верхівки, саме тому вони неприємні для широких верств винахідників.

Домінування правового аспекту свідчить про те, що головною перешкодою у розвитку винахідницької діяльності є причини не об'єктивного, а суб'єктивного порядку (стан правових механізмів, соціально-психологічні стереотипи, поняття, уявлення, поведінка суб'єктів інновацій). Більшість винахідників і впроваджувачів не готові ризикувати, не ба-

чать, як можна впливати на перебіг подій у виробничій сфері, частина з них відчуває "інноваційні побоювання".

Слід сформувати нову національну інноваційну систему, адекватну сучасним реаліям, що сьогодні склалися. З цією метою варто розробити пакет нормативних документів для підвищення рівня правової захищеності авторів-винахідників, зростання економічного значення і морального авторитету легітимних каналів взаємодії суб'єктів інновацій. Наводяться практичні рекомендації щодо скорочення строків видавання пріоритетної довідки за рахунок використання факса, обробки заявки за допомогою ЕОМ. Треба скасувати будь-які мита за ресторацій та оформлення заявки, охоронних документів для вітчизняних авторів. Для врахування інтересів суб'єктів інноваційної діяльності, вчасного коригування державної інноваційної політики доцільно проводити соціологічний моніторинг соціального самопочуття новаторів.

На рівні промислових підприємств рекомендовано створювати системи підтримки нововведень у вигляді відповідних структурних підрозділів, опрацьовувати і застосовувати положення про стимулювання авторів технічних, організаційних та інших пропозицій, а також впроваджувачів на засадах гласності, скасування обмеження заохочувальних оплат, збільшення частки винагороди організатора впровадження і рядових виконавців.

Основний зміст дисертації викладений у таких публікаціях:

1. Стиль лідера - модель поведінки підлеглих // Біче. - 1994. - С.102-105 (у співавторстві з Воловодова О.В., Бурцовим О.К.).

2. Диагностика организационно-управленческой деятельности // Регулирование преобразования производства в условиях становления рыночных отношений: Зб. наук. праць. - Донецьк, 1993. - С.76-82 (у співавторстві з Воловодою О.В.).
3. Управление развитием - условие выживания предприятия // Человек и труд. - 1993. - №2. - С.78-80 (у співавторстві з Воловодою О.В.).
4. Оптимизация социальных условий формирования инновационного потенциала коллектива предприятия // Социально-экономические проблемы развития производства: Зб. наук. праць. - Донецьк, 1992. - С.87-94 (у співавторстві з Воловодою О.В.).
5. Инновационная активность работников и средства ее обеспечения // Донбасс: прошлое, настоящее и будущее. Формирование и развитие трудовых традиций: Тез. допов. II Регион. нац. к.-практ. конф. - Краматорськ, 1993. - С.170-172 (у співавторстві з Воловодою О.В.).
6. Управление рационализаторской деятельностью на предприятии как фактор формирования инновационного потенциала коллектива // Предприятие и регион: переход к рынку: Тез. допов. міжінститут. семінару молодих вчених-економістів. - Донецьк, 1992. - С.26-28.
7. Изобретатели сигналият: "S" // Инновация. - 1995. - №5 - С.6 (у співавторстві з Суїменко Є.І.).
8. Оценка эффективности государственной политики в сфере инноваций субъектами нововведений // Государственное регулирование экономики: практика и проблемы: Зб. наук. праць. - Донецьк, 1996. - С.30-38 (у співавторстві з Амощю О.І.) (у друку).

АННОТАЦІЇ

Meltser L.G. Relations between social subjects of innovative activities.

The dissertation for a Candidate's degree in Sociology by speciality 22.00.04 - Economy Sociology. The Institute of Sociology, NAS of Ukraine, Kiev, 1996.

Relations between authors and those, who apply innovation, are characterized by domination of tension and conflict because of negative influence of some objective and subjective factors. Their innovation behavior is distinguished by dictat of the customers, lawless nature of deals, absence of author's legal protection, chronic restriction of author's financial interests. It was discovered priority role of subjective factors in the forming and functioning of the contractors' relations at the innovation process. The tendency for market, equivalent relations between the subjects of innovation is noticed at the group of private enterprises.

Мельцер Л.Г. Взаимоотношения социальных субъектов инновационной деятельности.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.04 - Экономическая социология. Институт социологии НАН Украины, Киев, 1996.

Во взаимоотношениях авторов и внедряющих доминируют напряженность и конфликтность вследствие негативного влияния целого ряда объективных и субъективных факторов. В их инновационном поведении имеет место диктат заказчика, нелегитимный характер сделок, правовая незащищенность автора, хронич-

ческое уделение его материальных интересов. Обнаружена приоритетная роль субъективных факторов в формировании и функционировании взаимоотношений контрагентов инновационного процесса. Тенденция к установлению рыночных, эквивалентных отношений между субъектами нововведений вырисовывается по группе приватизированных предприятий.

Ключові слова: інновація, інноваційна діяльність, інноваційна поведінка, соціальний суб'єкт, винахідник, впровад-жувач, соціальні відносини, соціодіагностика, форми власності.

Менд

Walter L.G. ...

The dissertation for a candidate's degree in Sociology ...

... are characterized by ...

... comparison ...

... comparison ...

... comparison ...

AB 34.642

AB 34.642